

1. „Cikán, Gypsy & Rom“ – dynamika pojmenovávání Romů v různých diskurzech¹

Jan Červenka

¹ Tato kapitola vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P10 – Lingvistika, podprogram *Romové v synchronní i diachronní perspektivě*.

Seminář romistiky,
Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
jan.cervenka@ff.cuni.cz

Samotné pojmenování lidí, kterými se zabývá tato kapitola, samotná publikace, ve které se text nachází, i celý vědecký obor romistika, je podle mého soudu „nadprůměrně“ nesamozřejmé.

Za část této samozřejmosti může i samozřejmost samotného „denotátu“, nebo spíše pojmu: autoři pojmenovávající Romy se často neshodnou nejen na tom, který výraz je nevhodnější, ale ani kdo by do pomyslné množiny měl patřit, a ani jak je tato množina vymezena. Obtížně se proto charakterizuje i samo předmětné pojmenování: může jít o *nacionymum*, *etnonymum*, pro někoho *socionymum*. Mnohé zdroje navíc – jak bude ukázáno – používají jako „subetnonymy“, tedy označování některých podskupin romské populace, pojmy, které pro jiné zdroje naopak představují pojmenování všech Romů. Máme potom tedy dvojice pojmů (například *Rom* a *Gypsy*), které první zdroje vymezují proti sobě navzájem (například *Rom* je vymezenou podmnožinou pojmu *Gypsy*), zatímco pro druhé zdroje tyto pojmy znamenají v jistém smyslu synonyma. Dokonce není vždy jasné, jestli dané pojmenování platí skutečně pro populaci, o níž hovoříme (srv. např. diskusi, koho označoval pojem *Athinganoi*, v Rochowová, Matschke, 1998).

Sám se v úvodu své kapitoly v předkládané publikaci nepouštím v relativizaci tak daleko, že bych například zpočátku používal výraz typu „Lidé X“ a dospíval k jakémusi výslednému pojmenování. Jako základní používám pojem *Rom*, ač bude toto pojmenování teprve diskutováno. Pokud ho používám sám (čili nevysvětluji cizí interpretaci), chápu ho ve smyslu sémanticky co nejširším, tedy rozhodně nikoli jako označení vymezené části Cikánů apod.

Ač můj text přesahuje k pojmenování Romů v jiných zemích a v jiných romských skupinách ve světě, přeci jen jsou nepoměrně více sledovány různé diskurzy v Česku, s přesahem na Slovensko, a více než jiné skupiny budou zmiňováni tzv. „slovenští Romové“.

1. Autonyma

Pokusme se shrnout nejprve problematiku romských autonym.

1.1. Inventář autonym

Dle V. Elšíka (2006) používají Romové následující *autoetnonyma*:²

Rrom, *Rom*;
Sinto, *Cinto*;
Manuš;
Kalo, *Kaalo*, *Kálo*;

² Rád bych ovšem hned při jedné z prvních citací zdůraznil, že základní četbou k mému textu by měl být celý text Hübschmannové (2003). Ač se můj článek vydává jiným směrem, Hübschmannová v uvedeném textu uvádí tolik relevantních informací k jednotlivým bodům, že by byl můj článek přeplněn citacemi tohoto zdroje, zatímco by z něj „zbyla“ malá mnou necitovaná část.

Romaničhel, *Romaničel*, *Errumančel*, *Romacil*;

Romano.

Záměrně vybírám z Elšíkova seznamu variant „základní autoetnonyma“ a vynechávám „subetnonyma“ jako *Bugurdži* nebo *Balbare*, ač by bylo možno případ od případu dle kontextu diskutovat o tom, že vlastně některé pojmy slouží – nebo při určité interpretaci mohou sloužit – jako prostředek autoidentifikace komunity oproti ostatním populacím.³ Rovněž, pokud mluvíme o inventáři autoetnonym, je již třeba na tomto místě do inventáře přidat autoetnonyma *exoetnonymního* původu, tedy pojmenování ze skupin *Cikán* nebo *Gypsy*.⁴ Tato autonyma jsou samozřejmě většinou používána Romy při komunikaci v majoritních jazycích, jak bude ukázáno v oddílu 1.4.

1.2. Problematika pojetí tématu autonym

Je třeba přiznat, že u některých romských skupin ve světě se můžeme v nejrůznějších podobách setkat s odmítáním společného autonyma *Rom*.⁵ Uvedený jev je třeba podrobit analýze, už proto, že se rozpadá do několika problémů:

1) Jak upozornil V. Elšík (2006),⁶ často i skupiny vymezující samy sebe proti etnonymu *Rom* používají ve spojení se svou identitou nějaké jeho odvozeniny, třeba pro jazyk nebo soubor kulturních norem. Například *romanes* (doslova „romsky“ – tento výraz se vyskytuje u různých skupin v obou zmíněných významech) apod. Nelze proto automaticky a neproblematicky odmítnout identifikaci těchto lidí s pojmem *Rom*.

2) Odmítání společného pojmenování *Rom* pochází ze dvou protichůdných motivací, které bývají většinou v textech dotýkajících se romské identity citovány jen každá zvlášť. Jednak se s odmítáním můžeme setkat ze strany Romů užívajících pro sebe jiná autonyma (*Sintové*, *Manušové*), často ovšem naopak ze strany lidí užívajících právě toto autonymum a odmítajících pod něj zahrnout i mnohé jiné Romy – např. kalderašští nebo mačvajíští Romové v USA vymezující se vůči *non-Roma gypsies*, nebo česko-slovenští *Lováři* (kteří ovšem sami sebe nenazývají *Lovara!*), vymezující se proti tzv. *Rumungrům* (usedlým Romům), sami sebe označující právě autonymem *Rom*. Lze se ovšem domnívat, že při bližším pohledu mohou být tyto romští ne-Romové (např. *Rumungri*) spíše chápáni jako Romové nehodní nést toto jméno, což by

³ Samozřejmě se potom nabízí i legitimní diskuse, proč potom ze seznamu nevyjímám i označení typu *Sinto* nebo *Kalo*. Tyto názvy jsou tradičně považovány za základní alternativy pojmu *Rom/Rrom*, částečně bude tento výběr obhájen později v tomto textu, a částečně ponechán na budoucí diskusi, v níž by bylo středem pozornosti související téma sebeidentifikace Romů, nikoli samo sebezpojmenování.

⁴ Více o nich v oddílu 2., týkajícím se exonym.

⁵ Některým autorům se to dokonce hodí jako jeden z podpůrných argumentů pro teze o neexistenci společné identity romských skupin. Srv. např. Jakoubek, 2005: 65 (úvodní odstavec kapitoly 4.8.).

⁶ A před ním i Hübschmannová, 2003.

odpovídalo řadě stereotypů o usedlých Romech ze strany Romů z olašských skupin.

K složitosti uvedené identifikace srovnejme i pasáž ze Sutherlandové (2014: 36):

„Romové považují za nejdůležitější podmínku příslušnosti k Romům používání *romanes* a dodržování *romanie* (zákonů a tradic), včetně konceptu hanby (*lažav*) a *marime*, o nichž rozhoduje *kris*. Pokud se někdo těmito pravidly neřídí, bude s největší pravděpodobností označen jako Bojaš, *Rom Ameriko* nebo *Nerom*. Toto pojetí také vysvětluje, proč Romové nepovažují Romaničely ani Bojaše za ‚opravdové‘ Cikány, ačkoli jimi bezpochyby jsou. Nutno ovšem zdůraznit, že v běžné konverzaci nejsou tyto hranice zdaleka tak jasné. Výpovědi o skupinovém dělení závisejí vždy přinejmenším na dvou faktorech: 1) na příslušnosti toho, kdo výpověď činí a 2) na kontextu dané situace, tj. například na tom, zda má informátor daného člověka rád (v takovém případě bude určitě ‚cikánštější‘, nebo je třeba zrovna s danou rodinou ve sporu (v takovém případě člověka označí za ‚méně cikánského‘).“

3) Nemůžeme vyloučit, že protiklad uvedený v bodu 2 může být vzájemně provázán. U Romů totiž hierarchii etnické identifikace nějakým způsobem odpovídá nomenklaturní hierarchie,⁷ a její různá pojetí u různých romských skupin, které jsou navzájem v kontaktu,⁸ může způsobit například potřebu se autonymem odlišit od jiné kontaktní skupiny, která sama nepoužívá žádné subetnonymum a označuje se prostě za Romy.

4) Pro další diskusi bude rovněž důležité, že nesamozřejmost identifikace s autonymem Rom, zejména nesamozřejmost jeho chápání jako společného autonoma pro všechny romské skupiny, nemusí znamenat neexistenci společné identifikace.⁹

5) Uvedená nesamozřejmost společného autonoma *Rom* rovněž pochopitelně nemusí znamenat to, že existuje jiné – přijatelnější – shrnující autonymum, potažmo pojmenování dané populace vůbec.¹⁰

6) Připomínám, že problematika autonym sice má a měla by mít vliv, jak bude daná populace nazývána v různých diskurzích majoritních či dominantně majoritních (například vě-

⁷ Na kterou upozorňuje V. Elšík (2006) na příkladu *Bunkuleš* → *Kalderaš* → *Rrom*.

⁸ Nelze předpokládat, že romská skupina má přehled o romských skupinách ve světě a možné hierarchizaci a kategorizaci těchto skupin. Často bývá důležité vymezení vlastní skupiny, případně těch, se kterými je jedinec v kontaktu, ale ostatní skupiny nejsou vnímány a hierarchizace rozdílů mezi nimi nemusí vůbec odpovídat exaktně (vědecky) definovatelným rozdílům. Jako jeden z mnoha příkladů mohu uvést úryvek z nahrávky ze středního Slovenska z oblasti severocentrální romštiny, reflektující rozdíly v romských dialektech a kladoucí poměrně blízký spišský dialekt severocentrální romštiny vedle dialektu vlašské skupiny, přičemž je zde *emicky* charakterizována romská populace v Praze následovně:
P: *Lebo Prahate buter bešen rukoňara* /s:
Oda hi, pal e Spiša, vichodňara. /P:
Pal e Spiša. /Sestra:
Spišiaci, no. /P:
... *Vichodňara. Aj Vlachy, tie kočové*. /s:
Oni nečisto rozpravujú, vieš?
(P: „Protože v Praze víc bydlí psojedi.“
/s: „To ano, ze Spiše, východňári.“ /P:
„Ze Spiše.“ /Sestra:

deckém, publicistickém či politickém¹¹), avšak nemusí to být zdaleka rozhodující kritérium, stejně jako nemusí být rozhodujícím kritériem ani sebeidentifikace dotyčných skupin (která je ostatně rovněž nejednotná). *Dokonce může existovat kontext, v němž bude legitimně společně nazývána populace, jejíž části nebo alespoň někteří jejich členové společnou identitu zcela odmítají.*

7) Pojem „autonymum“ není dynamický jen proto, že se u různých romských podskupin liší v několika směrech jeho potřeba, podoba i šíře denotátu, který mělo autonymum označovat. Jde i o to, že novodobý politický diskurz zasahuje a zahrnuje i samotné Romy, a to rozhodně ne vždy jen romské elity či romské reprezentanty, takže se vyvíjí i sebechápání a sebenazývání,¹² stejně jako pojmenování, která daná komunita vyžaduje jako *exonymum*, jak bude ukázáno ve 3. oddílu tohoto textu.

1.3. Problematika emického charakteru etnonym¹³

Zkusme se nyní na problematiku emického pojmenování Romů podívat nejprve nikoli skrze „prosté“, tzv. „nezkažené“ Romy, „členy reálných komunit“ apod., které tolik rádi citují různí badatelé, ale zkusme postihnout, jak dané etnikum pojmenovávají nejrůznější elity a reprezentace, které z něho vycházejí:

Jedna z obecně nejuznávanějších romských mezinárodních reprezentací – „International Romani Union“¹⁴ – IRU – deklarovala na 1. Světovém romském kongresu v Orpingtonu (Anglie) v roce 1971, že jí zastupovaná populace chce být pojmenována slovem *Rom*. Reprezentace se tehdy sešla ještě pod hlavičkou „International Gypsy Committee“, založeného v roce 1965 a právě na kongresu se přejmenovala na „Komiteto Lumniako Romano/International Rom Committee“.¹⁵

Na druhém kongresu¹⁶ se pak organizace přejmenovala na „International Romani Union“ (IRU). Pro naše téma je rovněž důležité, že i ostatní romské reprezentace od 70. let 20. století toto pojmenování používají, a to i přesto, že mohou být k IRU v silné opozici – jde například o „Roma National Congress“.¹⁷ Obdobně užívá pojmenování Rom i „European Roma and Travellers Forum“ (ERTF, „Evropské fórum Romů a travelerů“), zastupující Romy při Radě Evropy, a „European Roma Information Office“

„Spišáci, no.“ /P:
„Východňári. A Vlaši, ti kočovní.“ /s: „Oni nečisto mluví, vieš?“
Přepis z nahrávky z archivu Semináře romistiky FF UK č. 1998-03-29-01: cca od 1 hod: 16 min.).

⁹ Srv. například Červenka (2002: 76): „V této primární fázi, nezávislé na politické konstrukci národa, jde ještě mezi jednotlivými skupinami spíše o *společné vědomí* romství než o *vědomí společného* romství.“

¹⁰ Takové zkratky, někdy v kombinaci s jinými zkratkami, se často dopouští Jakoubek (např. 2006): „Ano – termín ‚Cikán‘ (*Gypsy*) odkazuje ke skupinám vyznačujícím se charakteristickými rodovými podobnostmi, které se ovšem samy označují celým spektrem názvů (Sinti, Gypsy, Manuša atd.), přičemž termín ‚Rom‘ neužívají a často jej i explicitně odmítají. V tomto užití je pak termín ‚Cikán‘ (alespoň doposud) nezastupitelný a na místě. Naopak snaha *přeložit* jej termínem ‚Rom‘ je nesprávná.“

¹¹ Ostatně je to v zájmu obou „stran“ a na pocitech „označované“ strany v oficiálním diskurzu záleží: zatímco původně hanlivě pojmenování „Némec“ se stalo oficiálním etno-

nymem, pojmenování „Eskymák“ je považováno za nekorektní a je v oficiálním diskurzu nahrazeno pojmenováním „Inuit“.

¹² Srv. rovněž Červenka, 2002: 77 – 78.

¹³ Ač samozřejmě ve většině kontextů pojem „emické pojmenování“ a „autonymum“ splývá, diskutuji v této kapitole (v souvislosti s oddílem 1.5.) zvlášť i samotnou emičnost autonymu – právě vzhledem k případnému majoritnímu jazykovému kódu i majoritnímu diskurzu, do něž Romové jako tradičně kontaktní a zároveň „podřízená“ minorita vstupují. Bylo by dokonce zřejmě vhodnější, abychom skutečně emické pojmenování, tedy za co se lidé **považují**, nazývali „endonymum“ a proti němu stavěli pojmenování, jakým se lidé **nazývají** – „autonymum“ či dle Hübschmannové (2003) „apelativum“. To však ponechám na nějaký z případných příštích textů.

¹⁴ Též uváděná v romštině jako *Internacionalno romani unija*, dle jiných zdrojů například *Romano Internacionalno Jekhetanipe*, vždy je však součástí adjektivum odvozené od základu „Rom“.

¹⁵ Zdroj: Patrin: <http://www.reocities.com/-patrin/timeline.htm> (ověřeno 18. 9. 2014), Wikipedia – heslo International Romani Union: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Romani_Union (ověřeno 18. 9. 2014).

¹⁶ Zdroj: Wikipedia – heslo Romani Congress: http://en.wikipedia.org/wiki/World_Romani_Congress (ověřeno 18. 9. 2014).

¹⁷ Zdroj: http://de.wikipedia.org/wiki/Rudko_Kawczynski (ověřeno 18. 9. 2014).

¹⁸ Pokud nebudeme samozřejmě chápat každou romskou skupinu zvlášť a vylučovat jednotlivé komunity ze zřetele svého i ze zřetele romských reprezentací třeba jen proto, že jejich společnou identitu *apriori* vylučujeme, a že některé komunity třeba samy používají endonymum *Cikán*.

¹⁹ Pluralita médií, hlad po nových tématech, svobodné a dostupné prostředí internetu apod.

²⁰ Obyvatelé státu musejí žít ve státě, v němž jsou jejich reprezentací zákonně stanovená různá oficiální

pojmenování včetně názvu státu, případně názvu národa či národů. Romské mezinárodní reprezentace by naproti tomu teoreticky mohly využít „luxusu“ plurality jak co se týče pojetí a velikosti reprezentované skupiny, tak samotného pojmenování této skupiny – nic by tedy nebránilo nějaké romské reprezentaci vystupující proti pojmenování „Rom“ získat vliv.

²¹ Tím nechci říci, že neexistují okrajové organizace jako britská Gypsy Council <http://www.gypsy-association.co.uk> – ověřeno 18. 9. 2014), na jejíž úvodní stránce je navíc v době citace materiál *The Romany diamonds*.

²² Vlastní zkušenost – autor studie se kongresu zúčastnil jako tlumočník.

²³ Na osobní výhody romských reprezentantů jako jedinou motivaci ke konstrukci romského národa rád jednostranně a paušálně upozorňuje například T. Hirt (ve zhuštěné podobě Hirt, Vochocová, 2005).

²⁴ Mohli bychom přeložit jako „Všeobecné sdružení Cikánů Rumunska“.

²⁵ Mohli bychom přeložit jako „Všeobecná jednota Romů Rumunska“.

²⁶ Zakladatel první ze zmíněných organizací, pozn. J. Č.

²⁷ Zakladatel druhé organizace, pozn. J. Č.

²⁸ Apelativum *Cikán* se pak v unijních dokumentech užívá jen v obecně zažitých spojení jako např. „cikánská svatba doprovázena starými cikánskými písněmi a tanci“ (Dobruská, 2010).

²⁹ Srv. zentralrat.sintiundroma.de, (ověřeno 18. 9. 2014).

³⁰ „Kdy už se taky někdy někdo postaví v médiích za cikany! Pravých cikanů je dnes už hodně málo ale romů přibývá, je to pro me urazka. Ziji starou kulturou a jsem cikan!!!!!! V kanadě byli taky nejdriv indiani, ale pak natives, first nations, pak aborigines a ted už jsou z nich jen ostatni. Toto nikomu kulturu nevrati ale rozvrati. Jsem hrdej ze jsem cikan a s romama bezte po intregu trajo.“ PITCHEGIG-WANEH, Daniel. 2011: *O nás bez nás*. Hromadný email na adresy romských a romistických médií 8. 3. 2011.

(ERIO, „Evropská romská informační kancelář“), založená v roce 2003 rovněž romskými aktivisty (o ní informuje Laubeová, Kalinová, 2006).

Oproti tomu mi není známa relevantní romská organizace, která by užívala názvu ze skupiny *Cikán* nebo *Gypsy*. Čili lze uvažovat v určitém smyslu o emickém charakteru tohoto pojmenování na základě tvrzení reprezentací a elit.¹⁸ Domnívám se, že žádný emický termín ani nemusí být výsledkem naprosté shody všech členů komunity, a že ho do velké míry určují elity či reprezentace dané komunity. Pokud tedy už v době poměrně rozvinuté romské politiky či aktivismu (2014) a zároveň v době mnoha možností šířit alternativní názory nejen technicky,¹⁹ ale i politicky²⁰ neexistuje alespoň trochu vlivná romská organizace s mezinárodním dosahem, která by používala jiné autonymum²¹ (nehledě nyní na to, jak velkou část Romů pod něj zahrnuje), vypovídá to dle mého názoru o určité převažující vůli, aniž by bylo třeba dělat výzkumy ve všech romských komunitách. Pojem „Rom“ jako politické rozhodnutí respektují i angličtí *Romanichalové*, spoluzakladatelé IRU (jejichž zástupce pan Smith přitom například na 5. kongresu IRU v roce 2000 v Praze²² sám důsledně v angličtině používal pojem *Gypsy*).

Takto masivní používání pojmenování Rom jako oficiálního pojmenování nelze odbýt odkazem na umělost, a nelze ho ani dávat do souvislosti ani s jinými motivacemi romských reprezentantů – z reprezentace Romů mohou plynout výhody,²³ ze samotného používání jména Rom však žádné výhody neplynou.

Není rovněž bez zajímavosti, že nejen v době moderní romské politiky, ale už ve starších dobách romské emancipace se pojmy užívaly v obojí podobě, romismus Rom v majoritních jazycích se dokonce objevuje už ve 20. letech 20. století (srv. Dobruská, 2010: 27 – 29): například v Rumunsku vedle *Asoțiația Generală a Țigănilor din România*²⁴ objevuje konkurenční organizace užívající autonymum *Rom: Uniunea Generală a Romilor din România* (UGRR)²⁵ a je založena knižní edice *O róm*. Vedoucí osobnosti tří zmíněných aktivit ovšem byly neromského původu.

„Za jeden z velmi významných počínů celého romského emancipačního procesu v meziválečném Velkém Rumunsku lze považovat zavedení etnonyma *Rom*. Už Šerboianu²⁶ ve *Výzvě všem Cikánům* naznačil, že jsou *Cikány* jen označováni, ale sami si říkají *Romové*. Lăzărescu²⁷ použil etnonymum *Romové* nejen v názvu nově vzniklé organizace (UGRR), ale v průvodním dokumentu, jimž se stala *Zakládací listina*, vznesl rovněž požadavek na jeho obecné užívání. Stalo se tak vůbec poprvé v historii Romů v Rumunsku. Slovo *Rom* je pak téměř výhradně užíváno ve všech Unií vydaných dokumentech,²⁸ dokonce se začíná vyskytovat i v policejních hlášeních o aktivitách organizace“ (Dobruská, 2010: 29 – 30, kurzivou označil J. Č.).

V předchozích pasážích je navíc třeba zdůraznit i to, že autonymum (a ze strany romských reprezentantů vyžadované exonymum) Rom je používáno i v komunikátech v majoritních jazycích.

Zajímavá je situace v německy mluvících zemích: vzhledem k nechuti *Sintů* sdílet společné autonymum *Roma* se vžil termín *Sinti und Roma*, užívaný v podstatě jako sousloví. Významná organizace – rada *Sintů a Romů* v Německu užívá sama pojmenování *Sinti und Roma*²⁹ a za zajímavé lze považovat, že navzdory pojmové distanci tímto vlastně *Sintové* uznávají společnou identitu.

V komunikaci s nižší mírou oficiality je ze strany Romů situace složitější. Na jedné straně jsou tu romští publicisté (a jiní autoři vyjadřující se veřejně či poloveřejně písmem), kteří vyžadují (zejména v českém a slovenském prostředí) pojmenování *Rom*. Vedle nich existují i hlasy toto jméno odmítající, a můžeme v nich najít určitou škálu, od pseudonymního autora hromadných emailů („Pitcheigigwaneh“)³⁰ k autorovi proslému alespoň jakýmsi vzděláním příbuzným tématu³¹ a publikujícímu v sociálně-antropologických médiích, i když esejisticky („Ferko“).³² V osobních hovorech z posledních více než dvou dekád s Romy³³ (pokud jsou celé rozhovory nebo alespoň jejich příslušné části vedeny v majoritních jazycích) se lze kromě hlášení se části respondentů k autonymu *Rom* rovněž setkat i s explicitním odmítáním tohoto pojmenování. Zajímavé je ovšem rovněž, že se to stává i u osob kompetentních v romštině, které v projevu v romštině autonymum *Rom* samy vždy použijí – zdá se tedy, že se proti slovu *Rom* ohrazují především jako proti romismu v českém komunikátu. To už je ovšem spíše téma pro následující oddíl.

1.4. Romská autonoma v majoritních jazycích a v romštině

V otázce autonym, pokud jsme ji zatím pojímali čistě lexikálně, je samozřejmě zajímavá otázka, kterou jsme dosud pojednali pouze okrajově: ve kterém jazyce je příslušné autonymum použito. Vzhledem k možným vzájemným přejímkám to není samozřejmost a je třeba analyzovat vztah mezi výběrem daného slova a jazykovým kódem celé promluvy. V neromských jazycích bezesporu existuje jak pojem *Rom*, tak *Cikán/Gypsy*.³⁴ V případě užívání romských nářečí majoritních jazyků, jako je třeba jazyk *kaló* užívaný Romy ve Španělsku, je samozřejmě otázkou, zda je budeme chápat skutečně jako majoritní jazyk.

³¹ Sám sebe často označuje „Bývalý student na katedře antropologie v Plzni“ (např. <http://blisty.cz/art/54350.html>, ověřeno 18. 9. 2014).

³² „Cigáni nikdy nebudou mluvit romsky, ale cigánsky, jak jim velí jejich rodová příslušnost a s ní spojená potřeba manifestace odlišnosti“ (Ferko, 2007).

³³ Srv. např. Archiv nahrávek Semináře romistiky FF UK.

³⁴ Nyní samozřejmě odhlížíme od jmen typu *Sinto* apod.

³⁵ Nebo *Sinto* apod.

³⁶ Jurková (2014: 26) uvádí, že „častým obratem“ v současných romských písních je *šukar ciganka* – „pěkná Cikánka“, konkrétně však zmiňuje jen více verzí jediné písně s tímto spojením. Vyhledávání na internetu (ověřeno 18. 9. 2014) nabízí opět jen onu zmiňovanou píseň, která je navíc velmi pravděpodobně jihoevropského původu. Dokonce u jedné z verzí této písně (http://www.youtube.com/watch?v=j_9r9eTrr2o, ověřeno 18. 9. 2014) dodává diskutující Tibor Pokorný následující komentář: „to zneje

V komunikátech v romštině je přirozeně jako autonymum používáno slovo *Rom*³⁵ a mám jen jediný a ještě velmi sporný doklad,³⁶ že pro pojem *Roma* vůbec existuje přejímka z majoritního jazyka. Slovo *Cikanos* se jinak dle mých zkušeností v severocentrální romštině vyskytuje jen jako citátové slovo (*Phenen pal amende, hoj sam Cikani* – „Říkají o nás, že jsme Cikáni“).³⁷

Pro úplnost připomeňme, že naopak slova původem ze slovenského pojmenování *Cigán* se v severocentrální romštině běžně vyskytují (zejména sloveso *te cigañinel* – „lhát“), ale jak vidíme z příkladu, jde o slova s posunutým – přeneseným významem. Rovněž většinou nejde o substantiva, a uvedené slovo není odvozeno v romštině od slovakismu *Cigan(os)*, nýbrž jde o přejímku odvozeného slovesa. V některých varietách severocentrální romštiny³⁸ jsou sice doloženy dokonce i substantivní podoby, tj. např. *cigános* – „lhář“, *cigánka* – „lhářka“ apod., ovšem jak vidno opět pouze v tomto přeneseném významu. K použití jako etnonymum nemám žádný doklad a sám jsem se s ním ve své praxi nikdy neseťkal.

Zajímavým úkolem by nicméně bylo zjistit, jak je tomu v romštině při pojmenovávání ze strany romských skupin jiných, které pojmenování *Rom* vyhrazují jen pro určitou užší skupinu – pokud mluvčí z takové skupiny potřebuje použít souhrnný název pro Romy nejen ve svém obvyklém užším, ale i širším slova smyslu.

1.5. Emický charakter a jazykový kód

To, že se v určitých kontextech Romové v majoritním jazyce nazývají Cikán/Gypsy, nemusí znamenat, že lze bez jakýchkoli problémů tato slova označit jako emické termíny.

Musíme si položit otázku, zda vlastně jde o autonoma v nejvlastnějším slova smyslu. Vzhledem k tomu, že nejde o autonymum v mateřštině (či „pramateřštině“, čili jazyce, v němž mluvili či mluví předkové daných mluvčích, kteří v něm bezesporu autonymum majoritního původu nepoužívali), může být takové pojmenování posuzováno jako (synchronně, či alespoň diachronně) pouhý překlad – tedy pouhé vyslovení toho, jak zní dle mluvčího dané pojmenování v majoritním jazyce. Skutečný bilingvista nemusí chtít přejímat z jednoho jazyka do druhého.³⁹

sukar ciganka tak neprirodzene... viem ze to mate od rumunov ale oni to trocha vyslovuju inak... zly text mate“.

³⁷ Nemám zde na mysli vyložené citáty, například *Šaj ovav me lácho, šaj man láche ikerav, the avka stóm ča oddá Rom, phenen „cigán“*. („Mohu být dobrý, mohu se dobře chovat, stejně jsem jen ten Rom, řeknou ‚cigán‘.“) Nahrávka z archivu semináře romistiky FF UK 2010-05-14-01, cca 21. minuta).

³⁸ Podle M. Beniška (2012, ústní sdělení na základě dialektologického výzkumu, dosud – 2014 – nepublikovaného) například Užhorod nebo Pavlovce nad Uhom.

³⁹ Již v červenci 1991 jsem si při cestě vlakem z východního Slovenska do Prahy všiml paradoxu, že na Slovensku spolucestující Romové mluvili převážně romsky, ale při přechodu do slovenštiny se nazývali *Cigáni*, zatímco v české části tehdejšího Československa začalo přibývat komunikace v majoritním jazyce, ovšem v něm se většinou pojmenovávali jako *Romové*.

⁴⁰ Nabízí se paralela ironického či sebeironického

Další a velmi pravděpodobnou možností je přijetí takového slova s určitou ironií nebo sebeironií. To by dokládalo fakt, že mnozí Romové takto se označující se vymezují vůči slovu *Cikán* či *Cigán*, pokud je používáno příslušníkem majority.⁴⁰

Blízko ironickému pólu je pak možné vysvětlení zmiňovaného jevu jako internalizace pejorativního exonyma s určitým hrdým vzdorem. Takovým mechanismem prošla například pojmenování „legionář“ (srv. Němec, 1997) nebo „queer“.⁴¹ Zajímavé v této souvislosti je, že si mnoho Romů jako autonymum v češtině vybírá ještě negativněji znějící podobu „Cigán“ místo standardně českého „Cikán“.⁴²

2. Exonyma

Nyní se podívejme, jak je to s pojmenováními Romů ze strany majority – samozřejmě v majoritních jazycích.⁴³ Zde se samozřejmě nemůžeme spokojit pouze s tvrzením „Němci nazývají Romy tak a tak“, ale chápat téma dynamicky.

Začněme od základu: Jak známo, existují dva základní *etymony*: majoritní pojmenování Romů jsou odvozená buď od pojmenování Egypta (jako je anglické *Gypsy*, španělské *Gitan* apod.), anebo od sekty Athinganoi (jako je české *Cikán*, německé *Zigeuner*, francouzské *Tsigane*, ruské *Cygan* atd.).⁴⁴ Vedle toho samozřejmě existuje řada pejorativních označení z nižších slohových vrstev jako české i slovenské *Cigoš* (modifikace příponou s nelichotivým nádechem) či *briketa* (motivace černou barvou, ale zřejmě používané jen pro Romy), nebo naopak třeba ironizujících či obcházejících politicky korektní terminologii (jako je české sousloví „občané známého původu“⁴⁵ ve slovenštině jeho obdoba „naši spoluobčania“ apod.)

Velmi všeobecně lze říci, že v různých neromských jazycích se v historii na základní stylové rovině ujalo jedno ze dvou zmíněných základních pojmenování a bylo po staletí používáno.

Romismus *Rom*⁴⁶ se dostává do majoritního diskurzu ve světě až ve druhé polovině 20. století, či spíše od jeho 70. let.⁴⁷

Dynamika exonym je následně natolik svázána s problematikou dynamiky romských autonym, že bude většina této tematiky řešena až v dalším oddílu této kapitoly, i za cenu velkého nepoměru velikosti jednotlivých oddílů.

použití vyložené hanlivého exonyma „buk“ či „bukvice“ pro homosexuála (či dnes lépe gaye): Jedno z porevolučních gay sdružení v 90. letech pořádalo sběr bukvic u obce Buk, nebo možná spíše u jiné obce, jejíž jméno je odvozeno od stejného základu: Buková nebo Bukovany – zprávu bohužel nelze dohledat na internetu. Pojmenování „buk“ ve smyslu „gay“ je variantou rovněž hanlivého pojmu „buzerant“, jehož pravděpodobný původ je autorovi rovněž znám, ale jeho vysvětlováním bychom se dostali již zcela mimo zaměření tohoto článku.

⁴¹ RPM 9: revue pro média č. 9, <http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Heslar/queer.htm> (ověřeno 18. 9. 2014).

⁴² Není však jisté, že všichni tito lidé vnímají onu diferenci stejně. To potvrzuje i A. Uhlová: „Pokud mluví o sobě, používají v češtině pojmenování *Cigán* nebo *Rom*. Označení *Cikán* vnímají jako pejorativní.“ (Uhlová, 2002: 38, zvýraznění hlásek autorčino, označení kurzívou J. Č.). Dle P. Kubanika (2011, ústní sdělení na základě terénního pozorování) se některým zdá varianta *Cigán* lidovější než *Rom* a přitom ne tak cizí, a ne tak urážlivá

3. Dynamika, kontexty a paradoxy pojmenování Romů

Důležité pro naše téma je zmínit také vývoj jednotlivých pojmů, změny jejich zabarvení a jejich někdy pozoruhodné cesty.

Jako příklad uvedu požívání slova *Cikán* (*Cigán*) a *Rom* v češtině a slovenštině od 60. let 20. století do dneška.

V tradiční komunikaci je mezi Romy v romštině používáno autonymum *Rom*. Ve slovenštině či jejich místních dialektech – ať už v hovoru mezi Romy nebo mezi Romem a příslušníkem majority – je používáno autonymum *Cigán*. Čili *Rom* jako romismus v češtině nebo slovenštině je slovem druhé poloviny 20. století každopádně, tím myslím i v případě, že mluvčím je Rom. (Samozřejmě by stálo za to sledovat historii slova *Romák*, nicméně to je zřejmě spíše záležitost českého než slovenského prostředí, čili opět poměrně nové slovo.) Rovněž do češtiny Romů proniká s romismem *Rom* vedle standardně utvořeného plurálu *Romové* i romský plurál *Roma*.

Vývoj od konce 60. let 20. století v Česku a Slovensku je následující: lexém *Rom* proniká do češtiny a slovenštiny, resp. do pojmenování ze strany Čechů a Slováků (i když dodnes je v tom často přítomna i ironie, využívání příznakovosti tohoto netradičního slova). V 70. a 80 letech je jeho používání utlumeno.⁴⁸ Od 90. let 20. stol. ovšem postupně s překvapivou rychlostí⁴⁹ převažuje jako oficiální,⁵⁰ a vítězí i na odborném poli.⁵¹ Dochází to tak daleko, že jsou někteří Češi schopni ho užívat i ve vysloveně negativních souvislostech, aniž by využívali negativního potenciálu pojmu *Cikán*.⁵²

Pojem *Cikán* se do současnosti uchoval v oficiálnějších českých diskurzích (a jistě obdobně i slovenských) v následujících případech:

1) V pokleslejší formě diskurzu (například politické rétoriky Miroslava Sládka, vedoucího populistické politické strany SPR-RSČ,⁵³ využívající plně pejorativní nádech pojmenování *Cikán*.)

2) U mluvčích, kteří odmítají neologismy, třeba si i zakládají na dobrém vztahu k Romům, atd. např. J. Koudelka,⁵⁴ toto pojmenování může mít i akcesorní význam „starého dobrého světa“ (kromě zmíněného zdroje je takový náznak i ve zmiňovaném filmu *Nejistá sezóna*).⁵⁵

jako *Cikán*. Dle mého názoru by se mohlo jednat i o obdobu nahrazování českého silného vulgarismu „mrdat“ slovakismem „jebat“, který působí mírněji, přičemž slovenštině je tentýž místní vulgarismus naopak se stejnou funkcí nahrazován bohemismem.

⁴³ Pro úplnost je ovšem třeba připomenout sílicí skupinu neromských romistů ovládajících romský jazyk a používajících v něm samozřejmě pojmenování Rom, které je v této situaci přísně vzato exonymem.

⁴⁴ Tyto skupiny většinou označují zástupně dle anglické a české varianty.

⁴⁵ Podobně jako jsem v případě autonym odkazoval na celý text Hübschmannové, odkazují zde na velmi podnětné práce Homoláčovy (například 2009).

⁴⁶ Či varianty: slovenské *Róm* s kvantitou bylo zavedeno analogicky se slovenským územím pojmenování příslušníků národů: Nór, Fín, Francúz a podobně (Jurová, 2011, ústí sdělení). Dále samozřejmě existují varianty *Rrom* a podobně.

—
47 Přestože pokusy ze strany romských organizací prosadit jeho používání v majoritním jazyce už jsou starší – jak vidíme, v Rumunsku šlo už od 20. léta 20. století.

—
48 Tvrdíme-li, že se *Rom* jako korektní pojem prosazuje převážně po pádu komunismu, respektive že pojmenování *Rom* bylo po likvidaci Svazu Cikánů-Romů v roce 1973 v oficiálním diskurzu zcela zasuto, není to zcela pravda. Používalo se korektně i za normalizace a někdy bylo paradoxně vnímáno i jako součást komunistické novoreči (např. Smoljak, Svěrák, film *Nejistá sezóna*, 1987).

—
49 Například vzhledem k tomu, že vývoj postojů české a slovenské majority k Romům od roku 1989 rozhodně nemá tak jednoznačně pozitivní trend.

—
50 Rovněž na poli mezinárodním, kde je cesta tohoto slova usnadněna nepřítomností jednotné zařazení tradice pojmenování u jednotlivých národů, dále zvyklostmi tradice diplomatické, která respektuje partnerovo přání nazývat se v cizím jazyce zvoleným jménem. Z mezinárodní rétoriky vybírám namátkou jako příklad *Dekádu romské inkluze*

(www.romadecade.org, ověřeno 18. 9. 2014). Připominám, že německy mluvící země mají variantu korektní terminologie *Sinti und Roma* vzhledem ke zmíněné nechuti Sintů sdílet autonymum *Rom*. Alespoň v některých evropských zemích se pojmenování *Rom* prosazuje obdobně české a slovenské situaci, např. ve Finsku (srv. Granqvist, 2014): Romové v komunikaci mezi sebou užívají převážně antonymum *kaale*, dokonce tak označují i jiné Romy (*ulkomaan kaaleet* – „zahraníční Romové“) ale v oficiálnější komunikaci se prosadilo jako endonymum i exonymum slovo *Romani*.

—
51 Na čemž později buduje svou odlišnost takzvaná plzeňská škola (Jakoubek, Budilová a další), která programově a ostentativně používá pojmu *Cikán*, což tito autoři odůvodňují sofistikovaněji než např. později zmiňovaný Sládek: srv. jejich sborníky *Cikáni a etnicita* (Jakoubek ed., 2008), *Cikánská rodina a příbuzenství* (Budilová, Jakoubek eds., 2007) atd.

—
52 Jedním z vrcholů takového kontrastu je nápis na tričku na protiromské demonstraci ve Varnsdorfu na podzim 2011: „Oživte Hitlera, zbaví

nás špíny [Romů, J. Č.]. Romové do plynu!“ (srv. Jaroš, 2011). Silně rasistický náboj, za který byla nositelka trička dokonce trestně stíhána, používá i v takové souvislosti slovo *Rom*.

—
53 Explicitně o pojmenování Sládek v roce 2010: předvolební klip SPR-RSČ na téma *Cikáni*, dostupné na <http://www.youtube.com/watch?v=sCWW8o316Qw> (ověřeno 18. 9. 2014).

—
54 Zdroj: www.rozhlas.cz/historie/1968/_zprava/485858 (ověřeno 18. 9. 2014).

—
55 Op. cit.

—
56 Například Melchor de Marchena „Je považován za jednoho z nejvýznamnějších představitelů tzv. cikánského toque“, zdroj: www.flamenco.cz/?id=bio/melchor_de_marchena (ověřeno 18. 9. 2014).

—
57 Parlamentní listy, diskusní příspěvek Žebráčkové, diskutující s přezdívkou „terej“, čas příspěvku 29. 8. 2011, 22:12:49: <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Pane-Necasi-pomozte-nam-prosi-premiera-Romove-206594/diskuse?p=2> (ověřeno 18. 9. 2014).

—
58 Někde na pomezí mezi češtinou Čechů a češtinou Romů je pojmenování první oficiální romské organizace, která musela být včetně názvu v 60. letech 20. století uznána oficiální československou mocí: jeden ze zakladatelů organizace, Anton Facuna, dával již koncem 50. let návrh na založení Svazu československých Romů, bylo mu ovšem řečeno, že se Cikáni musejí nejdříve pozdvihnout, aby si nové jméno zasloužili. To bylo možná také důvodem pozdějšího duálního pojmenování první organizace Svaz Cikánů – Romů (1969), motivované tím, že Cikáni jsou na této cestě (A. Jurová, 2011, ústní sdělení na základě archivního bádání). Další motivací mohla být opatrnost a vědomí nezavedenosti nového slova.

3) Více je pojmenování *Cikán* a jeho odvozeniny užíváno tam, kde zjevně nejde o pejorativní nádech, ale kontext má příznak určité historické tradice pojmu – typicky to bývá v souvislosti hudbou, a často jde právě navíc o hudbu cizích Romů a překlady z cizích zdrojů, které buď ještě nepřijaly pojem *Rom*, nebo by byl tento pojem v daném kontextu nehistorický, nebo má v daném jazyce slovo majoritního původu daleko slabší negativní konotace.⁵⁶

Sám pojem *Rom* ovšem oproti tomu, co bylo dosud ukázáno, může vzbuzovat negativní asociace, a někdy na sebe paradoxně sám poutá protiromský hněv. Nejsou ojedinělé případy, kdy pisatel napadá vše, co mu asociuje novodobé změny ve vztahu vůči Romům. Jako ilustraci ocituji jeden příspěvek z internetové diskuse:⁵⁷

„Prosit Nečase, fuj. Co takhle, kdyby Romové udělali také něco sami o své vůli a pro sebe? Stačilo by, kdyby sami vyčlenili ze své společnosti ty, kteří jsou kriminálníci a distancovali se od nich. S těmi slušnými nemám problém já, a věřím, že ani ostatní lidé. A navíc, ze své zkušenosti vím, že pokud se tito spoluobčané dokážou označit jako všude ve světě titulkem ‚Cikán‘, tak s těmi problémy nejsou. Pokud se ale tituluji ‚Romové‘, tak to jsem vždy ve střehu, protože tito jedinci jsou neprizpůsobiví a netahaví. Navíc téměř všichni mají kriminální minulost. Tyto bych posadil do letadla, a poslal bych je tam, kam by sami chtěli. Ale pouze s jednosměrnou jízdenkou. A byl by tady klid.“

A jak je to s pojmy *Cikán (Cigán) – Rom* v češtině či slovenštině Romů?⁵⁸

Jak už bylo zmíněno, i v češtině či slovenštině Romů je romismus *Rom* novinkou. V posledních dekádách se ovšem silně šíří. Hlavní motivací k tomu jsou už od roku 1969 právě akcesorní významy, které jsou u slova *Cikán* v majoritních jazycích negativní. Jako motivace pro nahrazení slova *Cikán* bývají ze strany Romů často uváděny příklady negativně zabarvených slov jako „cigánit“ („lhat“) a bohužel hlavně v 90. letech často i velmi nepřesný překlad „*Rom* znamená člověk“, který spíše asociuje romský rasismus, než by přesvědčoval o nutnosti změny pojmenování. Se vzrůstající emancipací Romů v 90. letech prudce vzrůstá ze strany Romů míra vyžadování používání varianty *Rom* majoritou, zejména v oficiálním diskurzu. V poslední době (možná však už v 90. letech) se ovšem do češtiny samotných Romů v komunikaci mezi sebou šíří pojem *Cikán/Cigán* (možné motivace byly popsány v oddílu 1.3.). Dynamiku tohoto šíření myslím ještě nikdo nezkoumal, moje zkušenost je ovšem taková, že spíše za posledních 10 let přibývá na úkor slov *Rom/Romák*.

Čili nastává paradox: majorita v majoritním jazyce nazývá Romy téměř povinně romismem *Rom*, zatímco Romové se v tomtéž majoritním jazyce nazývají adoptovaným pejorativním autoetnonymem *Cigán*.⁵⁹ Vedle toho nezamlčuji existen-

ci dalšího jevu: mnozí Romové nepřijali pojmenování *Rom* (v češtině či slovenštině), a to nejen ze strany Romů, ale ani ze strany majority, a to ani v oficiálním diskurzu, čímž je paradox svým způsobem dovršen – majorita již nemůže „couvnut“ a vrátit se k předchozímu úzu, protože oba pojmy se již v jejím vlastním diskurzu stylově usadily – *Rom/Róm* jako vyšší a *Cikán/Cigán* jako nižší (a mají jiné akcesorní významy než v totéž jazyce, pokud je užíván Romy). I když romský tisk či romská politika slovo *Cikán* rovněž nepoužije – jako slušná politika a publicistika česká – otázkou je, zda romská politika a publicistika není svou oficialitou v tomto bodě spíše „majoritní“ nebo „diplomatická“ – sami tito příslušníci romských elit si totiž v soukromém hovoru navzájem mohou říci *Cigáni*, jak jsem byl opakovaně svědkem – nesporně s nějakou ironickou konotací zmíněnou v oddílu 1.3.

4. Problematika „správného“ pojmenování Romů a akcesorních významů

A nyní se – spíše reflexivně než preskriptivně – pokusme dostat k problému „ideálního“ či „správného“ pojmenování Romů. Ten pak má minimálně dvě stránky:

1) jak se „správně“ dané etnikum jmenuje, což bohužel souvisí s tím, jak pojem hierarchizujeme, strukturujeme apod. Už v tom samotném se rovněž projevuje interpretace, zda vůbec různým romským skupinám po světě přiznáváme alespoň částečně společnou identitu. Zde je třeba říci, že skutečně málokdo z badatelů nebo politiků, a to i z těch, kteří se vymezují proti jakémukoli spojování Romů do jedné entity, je ve skutečnosti nepotřebuje společně pojmenovat a společně – nebo v jisté závislosti – také interpretovat či zkoumat.

2) jak ho vzhledem k výše zmíněnému pojmenovacímu paradoxu korektně nazývat tak, aby se neudělalo více škody než užitku a přitom jsme si rozuměli.

Emická terminologie samozřejmě souvisí s oběma kritérii, ale nenadřazujeme ji všemu. Otázka, „jak zní emický pojem pro Roma“ totiž bohužel přináší další otázku, a to „co to je v našem případě emický pojem pro Roma“.

A to samo není samozřejmé:

a) Jde o to, kterou, jak malou nebo jak velkou skupinu Romů jako hlasatele názoru pojmem: v extrémních případech může jít na jedné straně o milion jednotlivých romských rodin, na druhé straně o převažující názor romské reprezentace, a někde uprostřed o tvrzení jako „Kalderaši v USA se kromě tohoto etnonyma nazývají tak a tak a jiné lidi nazývají tak a tak“.

⁵⁹ Srovnej též Tiefenbacher (2007: 120 – 121): „Velmi zajímavé bylo také užití pojmu *Cikán* a *cikánský* v mluveném projevu rodiny. Zatímco výrazy mají při použití majoritním obyvatelstvem hanlivý nádech, používají je příslušníci rodiny běžně místo slov ‚Rom‘ ‚romský‘ atd. Přitom měly tyto obraty jak pozitivní, tak hanlivý význam. (...) např. ‚To je Cikán, hajzel jeden! (...) Jenom ti olaššti Romové, to jsou správní Cikáni!‘“

b) Při prosté otázce „jak se dotyční nazývají“ nám hrozí, že opomineme kontextualitu námi zjištěného nebo hlášaného pojmu.

c) Paradoxní pojmenovací situace, kterou jsem vysvětlil v předchozím oddílu, tedy že řada Romů vyžaduje exoetnonym *Rom*, ale sama v majoritním jazyce používá endoetnonym *Cikán* či *Cigán*, dokonce už samo relativizuje představu „emického pojmenování“.

Nezastírám, že těžištěm mého rozboru je prostředí české a na druhém místě slovenské. V některých jiných zemích může být situace komplikována i jinými faktory. Zajímavé je například pozorování Williamse (1991):

„Pokud jde o pojmenování tohoto ‚lidu‘, právě slovo ‚cikánský‘ je jediným termínem, který je možné použít na všechny. Problém je v tom, že žádná část tohoto celku by spontánně neřekla, že je ‚Cikánem‘; je to termín, který pochází zvenčí. (Pokud se radši používá termínu ‚Cikáni‘ [Tziganes – pozn. překl.] namísto ‚Gitans‘, který by mohl podobně sloužit jako obecný pojem, je to z jasných důvodů: 1) ‚Gitans‘ označují zároveň celek a jednu část: ‚Gitanos‘ nebo ‚Gitanes‘, Cikány, kteří žijí na Pyrenejském poloostrově; 2) ‚Gitans‘ je jakožto obecný pojem doprovázen negativními konotacemi, které, alespoň ve francouzštině termín ‚Tziganes‘ nenese). Zevnitř žádný obecný pojem, který by byl jednomyslně přijat, neexistuje – tuto funkci někdy plní ‚Voyageurs‘, další slovo, které má stejné nedostatky jako ‚Gitans‘ (současně označuje celek i jednu ze skupin) a je některými odmítáno (například kalderašští Romové z předměstí Paříže kategoricky odmítají, že by byli Voyageurs) a nehodí se k pojmu lid: ‚peuple des Voyageurs‘ nebo ‚peuple de voyage‘ jsou formulace, z kterých číší umělost. ‚Cikánský lid‘ zní přirozeně a nikdo nezaznamenává násilí, kterého se dopouštíme, pokud tento pojem používáme jako něco samozřejmého. Specialisté a etnologové především by se ale mohli ozvat jako první. Není snad etnologického textu na toto téma, který by nezačínal poznámkou o zneužívání generalizací o ‚Cikánech‘: chceme-li pochopit něco více, než pouze obraz společnosti o Cikánech, není nic důležitějšího, než nahlížet Cikány jako jednotlivé svěbytné skupiny.“

Podle mé interpretace jde o to, že jedno exonymum *Tsigane* (původem z „Athinganoi“) je asi méně zatížené negativními konotacemi, kdežto druhé exonymum *Gitan* (původem z názvu Egypta) – je jimi v daném jazykovém prostředí více zatížené. Možná jde o stejný princip, podle něhož se začalo užívat slovo *Rom* v majoritních jazycích – nové slovo nemá v daném jazyce, francouzštině, tolik konotací – akcesorních významů – a není ani tak důležité, zda je autonymního či romského původu. Nelze vyloučit, že kdyby se u nás začal používat anglicismus *Gypsy* místo romismu *Rom*, mělo by to podobný efekt, ač v domovském jazyce, angličtině, má toto slovo konotace negativnější.

Takový paradox byl dovršen v Indii v případě předků evropských Romů – džátí *Domů*. Jak ukazuje Houdek (2010: 26 a 29), původní pojmenování, z něhož v Evropě vzniklo politicky korektní Rom, je v Indii již považováno za nekorektní, dokonce trestné, a místo něho je jako korektní varianta (pokud je potřeba nějak o dané džátí mluvit) používán anglicismus *Gypsy* (nejde ovšem o plnou náhražku – smyslem této jazykové politiky je zabránit vyčleňování, a tím i diskriminaci jednotlivých džátí:

„Indická vláda pravděpodobně z důvodu nedodržování zákazu diskriminace na základě kastovní příslušnosti přistoupila k tvrdým postihům znevýhodňování nízkopostavených skupin, a proto se řada místních občanů bojí o těchto skupinách mluvit nahlas. Několikrát jsem byl upozorněn, abych označení džum nahlas nevyslovoval, jelikož bych mohl být zadržen místní policií a trestně stíhán. V této lokalitě má slovo džom/džum pejorativní nádech a lidé jej používají jako nadávku. (...) V některých situacích se jako méně urážlivé jevílo mezinárodní slovo *Gypsy*, které se někdy užívá pro kočovné skupiny i v Indii a nemá tedy s Romy nic společného. Pokud jsem s některými konzultanty o domech hovořil na vybraných veřejných místech, žádali mě, abych raději používal slovo *Gypsy*, které nebude budit tolik rozruchu kolem.“

Vraťme se nyní k hledání „správného“ pojmenování pro Romy. Pokud přijmeme potřebu nějakým způsobem dané etnikum či skupinu etnik souhrnně pojmenovávat, je třeba přijmout nedokonalost každého vyjádření, ale na druhou stranu si také uvědomit, jaké možnosti máme k dispozici.

A zde bývá často ukryta chyba: například není-li ve všech kontextech a komunikačních situacích vhodné používat slovo *Rom*, nabízí se tendence ve všech těchto kontextech a komunikačních situacích slovo *Cikán* (nebo třeba *Gypsy*). Nebo naopak: pro nevhodnost pojmu *Cikán* nebo *Gypsy* se nabízí tendence ve všech užitích za každou cenu používat *Rom*.

Na daný problém narážejí i ti autoři, kteří mají nejlepší vůli správné pojmenování hledat.⁶⁰

Doposud jsem se pohyboval na rovině pojmenování odpovídajícího co nejvíce emickému pojmu, nebo alespoň jeho konstrukt. Jak již ovšem zmiňuji v oddílu 1.2., toto nemusí být jediným a rozhodujícím kritériem správnosti pojmenování, zejména souhrnného.

Ideální univerzální pojmenování pro Romy podle toho, co jsem dosud doložil, neexistuje. A není to jen díky zmiňované dynamičnosti a variabilitě denotátu – či pojmu. I když ten budeme pracovníčně chápat jako statický, budeme narážet na akcesorní významy. Pokud ne přímo spojené s postoji a hodnocením (čemuž se v případě Romů obtížně vyhneme), narážíme přinejmenším na konotace historické. U materiálů jako

jsou proticikánská opatření ze 17. století bychom dokonce museli pátrat, koho se tato opatření výslovně týkala. I kdyby však byla zamýšlena výhradně vůči romskému etniku, a zároveň proti jeho příslušníkům bez výjimky, působil by pojem *Rom* nehistoricky. Často se také v některých textech citují nebo parafrázuji cizí „anticikanistické“ postoje, dokonce je dán parafrázovaný postoj do úvozovek, a v nich rovněž není vhodné užít vždy slova *Rom*. Z uvedeného je jasné, že nemůžeme zcela vymazat pojem *Cikán* a nahradit ho pojmem *Rom*, stejně jako to nelze učinit obráceně.

Přeci jen se ale dle mého názoru lze dobrat určitého výsledku, přinejmenším pro komunikáty v češtině a slovenštině. Slovo *Rom* (slovenská varianta *Róm*) jako pojmenování označující obecně všechny romské skupiny ve světě má sice řadu nevýhod, v současném českém a slovenském diskurzu (jak jsem doufám ukázal) má však největší potenciál neutrality, bezpříznakovosti, což souvisí i s jeho zažitím v řadě stylových vrstev, zejména za poslední dvě dekády. Tím by se jevílo jako nejvhodnější *základní termín*, protože označovanou populaci nejméně interpretuje. K němu musejí samozřejmě v některých kontextech (například historickém či při některých parafrázích, případně i tam, kde je potřeba skutečně tyto termíny vymezit proti sobě) přistupovat pojmy *Cikán/Cigán* či exonyma z jiných jazyků.

5. Translatologická problematika pojmenování Romů

Zatím jsme se ovšem téměř pořád pohybovali v rámci předpokladu určitého rovnítka mezi označeními původem z různých majoritních jazyků (nanejvýš byl zmíněn rozdíl konotací mezi původním a nepůvodním exonymem ve francouzštině). Možné rozdíly mezi akcesorními významy pojmenování Romů v různých majoritních jazycích jsem totiž zatím jen naznačil.

Zatímco autonymum *Sinto* asi nepřeložíme jen tak slovem *Rom*, je tendence překládat exonymum v libovolném textu z libovolného cizího ne-romského jazyka exonymem „místním“. To je velmi častá chyba – nebo řekněme nedokonalost, či aspoň problém – které se nedopouštějí jen zmiňovaní mluvčí zlovolní, ale skutečně široké spektrum autorů.

Problém je v tom, že nejen anglické *Gypsy*, ale i ruské *Cygan* (které je stejného původu jako *Cikán*) neodpovídá v mnoha směrech slovu *Cikán* – ve zmíněných jazycích mají tato pojmeno-

⁶⁰ Ne vždy musí jít o chybu v rámci poctivé snahy: Jakoubek, Hirt a Budilová například užívají variantu *Cikán* či *Cigán* se zjevným zalíbením v jejich negativních akcesorních významech, přinejmenším jako satirický osten proti redefinici společenského a politického diskurzu o Romech. (Činí tak pod záminkou neuniverzálnosti slova *Rom*, jisté paralely pojmu *Cikán* s anglickým *Gypsy* a zároveň zmíněné částečné emičnosti výrazu *Cikán* či ještě raději *Cigán*. Hlavním důvodem však nejspíše nebudou ani uváděné argumenty, ale doufejme ani snaha ublížit za každou cenu Romům. Jde podle mého názoru právě o to, že uvedené výrazy ze slušného českého a slovenského diskurzu posledních dvou dekad téměř vymizely, a autoři na sebe jejich používáním bez velké námahy upozorní.)

vání dosud méně negativní přídech,⁶¹ proto mohou být použita i v textech, v jakých by to v češtině či slovenštině nebylo vhodné. Každé slovo má ve svém jazyce svou vlastní historii, dynamiku vývoje, jeho významy včetně akcesorních se mění v čase a to vše se nekryje beze zbytku s „obdobným“ slovem v jazyce jiném. Není ani důvod k tomu, aby tomu tak nebylo u pojmenování Romů. Naopak: vzhledem k tomu, co bylo dosud naznačeno, je to pojem, který v posledních dekádách prochází bouřlivým vývojem, a za každý z ne-českých či ne-slovenských majoritních jazyků by mohla vzniknout obdobná studie, vždy samozřejmě s jinými závěry.⁶²

Při převodu z jednoho majoritního jazyka do druhého se bohužel nemůžeme spolehnout ani na jednoznačné řešení typu „Gypsy či Cygan je méně pejorativní, než v češtině a slovenštině, proto ho přeložím vždy *Rom*“, tato mechanická by připomínala jednoduché řešení „Gypsy = *Cikán*.“

Domnívám se, že vzhledem k výše uvedenému je žádoucí zamyslet se při překladech cizojazyčných textů nejen nad celkovým charakterem textu, dobou a zemí jeho vzniku, ale mnohdy i nad jednotlivými užitími a tomu přizpůsobit nejvhodnější pojmenování „Romů“. V některých překladech je žádoucí nevolit jediný ekvivalent pro konkrétní pojmenování, ale střídat české ekvivalenty dle jiného systému, než je zvolen v originále. Takový postup byl zvolen například v knize *Země utrpení* (Hancock, 2001) a je dále rozvíjen v české verzi (2014) A. Sutherlandové (1975). Bylo vzato v úvahu, že v době vzniku Hancockova textu bylo slovo *Rom* pro anglicky mluvící čtenáře naprostou novinkou, a autor ho zaváděl poměrně opatrně. Kromě toho byly vzaty v úvahu možné rozdíly v akcesorních významech užívaných pojmů, nejen na ose angličtina – čeština, ale i na ose časové, tedy od 70. – 80. let 20. stol. do roku 2001.

Jelikož překlad má pokud možno zprostředkovat čtenáři překladu stejný prožitek či informaci jako čtenáři originálu, což není zcela možné, ale lze se tomu při pochopení problematiky blížit,⁶³ bylo rozhodnuto v podstatě obrátit poměr frekvencí užití synonym či „synonym“ *Gypsy* a *Rom*. V tom případě je pak nutné odhadovat frekvenci a zároveň se snažit o adekvátní překlad pro dané konkrétní použití. Díky rozvolnění vazby mezi pojmeno-

⁶¹ Znovu odkazuji na delegáta Smithe, který toto autonymum používal přímo na kongresu IRU, dalšími příklady může být kniha, jejíž spoluautorkou je ruská romská socioložka Naděžda Demeterová *Istorija cygan - novyj vzglad* (Demeter, Bessonov, Kutěnkov, 2000) a kniha Ivana Lebeděva (s uměleckým jménem Ivan Rom Lebeděv!) *Ot cyganskogo khora – k teatru Romen: Zapiski moskovskogo tsygana* (Rom Lebeděv, 1990).

⁶² Například v případě angličtiny bychom se nemohli spokojit jen s jinou stylistickou platností slova *Gypsy*, ale museli bychom diskutovat i možné odlišné chápání denotátu. Významná část anglické tradice chápe pojem *Gypsy* spíše sociálně než etnicky, takže například se souslovím *non-Roma Gypsies/gypsies* se můžeme setkat někde jako s označením Romů, kterým není přiznáno pojmenování *Rom* nebo ho sami odmítají (tak jsem ho doposud představoval), ale jinde jako označení kočujících osob neromského původu.

⁶³ Např. Levý (1963: 23 – 24) píše: „Souhrnně možno o postupu, kterým vzniká překlad, říci,

váním v originálu a pojmenováním v překladu pak zároveň bylo možné vhodně vybírat konkrétní ekvivalenty. Bylo postupováno s přihlédnutím k již zmiňovaným konotacím: v knize se objevují citace historických pramenů, u nichž byla většinou dávana přednost variantě *Cikán*, rovněž tak při autorem parafrázovaných protiromských pasážích. Frekvence pojmenování *Rom* oproti originálnímu *Gypsy* tedy byla posílena zejména v autorských pasážích a v pasážích stylově neutrálních, rovněž bylo přihlíženo k budování kontextu v rámci dané pasáže a někdy (pokud to sledovaná frekvence umožnila) bylo střídání pojmenování využito i k synonymickému obohacení textu.

Naznačený postup samozřejmě není univerzálně použitelný pro všechny texty,⁶⁴ není ani jediný možný, nicméně pro zrušení představy zákonitě či příliš pevné vazby mezi konkrétním pojmenováním Romů v jednom jazyce či období a konkrétním pojmenováním v jazyce a období jiném jsem snad argumenty shromáždil. Uvědomění si dynamiky vztahu pojmenování *Rom/Cikán/Gypsy (Cygan)* apod. ostatně není jen otázkou jakéhosi návodu na překlad, ale je to smysl celého mého textu.

Závěr

Ve své studii jsem podrobil zkoumání problematiku pojmenování Romů v různých diskurzích, zejména v českém a slovenském prostředí. Podařilo se mi doufám ukázat nesamozřejmost, dynamičnost a kontextualitu tohoto pojmenování, která se týká vlastně všech složek komunikační situace:

1) Málo samozřejmé už je samo *pojmenované*: různí mluvčí či referující o Romech (ať už je nazývají jakkoli a ať už sami jsou nebo nejsou uvnitř pojmenované skupiny) se neshodnou na tom, kdo by vůbec měl být do tohoto pojmenování zahrnut. Často bývá uvedená problematika zcela směřována s problematikou samotné volby pojmu, se kterou skutečně úzce souvisí. Já se ovšem snažím ukázat, že *nesamozřejmost nebo nemožnost nalezení společného autonyma pro všechny romské skupiny nemusí znamenat neexistenci společné identifikace*. Upozorňuji rovněž, že skutečně málokdo z badatelů nebo politiků, a to i z těch, kteří se vymezují proti jakémukoli spojování Romů do jedné entity, je ve skutečnos-

že ústředním bodem překladatelské problematiky je poměr tří celků: objektivního obsahu díla a jeho dvojí konkretizace čtenářem originálu a čtenářem překladu. Tyto tři struktury budou nutně trochu rozdílné, hlavně podle toho, do jaké míry se při jejich utváření uplatňují oba diferenční činitele: rozdíly mezi dvěma jazyky a rozdíly v obsahu vědomí dvou čtenářských okruhů. Snaha o omezení těchto rozdílu je největším problémem překladatelovy práce a z úsilí analyzovat, nebo dokonce normativně definovat, poměr těchto tří celků plynou také hlavní problémy teoretické.“

⁶⁴ Kromě jiného například proto, že vzhledem k charakteru textu se v něm tolik neobjevují pojmy *Gypsies* a *Roma* v protikladu. Problematičtější je v takové hře významů citovaný Williams (1991) nebo Sutherlandová (1975). I u nich lze ovšem využít rozvolnění vazby mezi překladovými ekvivalenty. Do českých a slovenských textů je ovšem možno vpustit nejen slovo *Gypsy*, ale i *Tsigane* a podobně, alespoň jako vysvětlivku překládaného slova (což se mnohdy děje, zejména ve vědeckých textech).

ti nepotřebuje společně pojmenovat a společně – nebo v jisté závislosti – také interpretovat či zkoumat.

2) Nezastírám, že velmi nesamozřejmá je volba konkrétního *pojmu*. Označení *Rom (Romové)/Róm (Rómovia)*, které používám už od začátku studie, a po zevrubné problematizaci jej shledávám nejvhodnějším pro používání v současném zejména českém a slovenském diskurzu, je v majoritních jazycích poměrně novým a ne vždy přijímaným slovem,⁶⁵ a nelze ho použít ve všech kontextech.

⁶⁵ A to i v případě, že těmito jazyky hovoří Romové.

3) Jak již naznačuji v předchozím bodě, nesamozřejmá – a pro mé téma důležitá – je i volba *jazykového kódu* komunikátu. Upozorňuji například na paradoxní jev, kdy tentýž Rom v romštině použije autonymum *Rom*, zatímco v majoritní řeči preferuje před tímto již dávno známým romismem variantu *Cigán*.

4) Nesamozřejmá je i *situace promluvy*, její *kontext*, případně *stylová rovina*, *vztah mezi mluvčím a adresátem*, dokonce by se dalo říci *etnicita* (či předpokládaná etnicita) mluvčího a adresáta, a dokonce i vedlejších příjemců či svědků daného komunikátu. Upozorňuji mimo jiné na případy, kdy Romové jeden druhého v majoritním jazyce nazývají *Cigánem* (často ovšem s určitou ironií vůči tomuto slovu), avšak pro komunikaci na oficiálnější úrovni, nebo dokonce v běžné komunikaci mezi příslušníky majority, vyžadují být nazýváni romismem *Rom*. Ve své studii dokonce problematizují v několika ohledech samotný pojem *emické pojmenování*, a okrajově naznačují i možné budoucí oddělení pojmů, které se v romistice dosud zaměřovaly: *autonymum* jako označení toho, jak se osoba (Rom) *označuje*, a *endonymum* jako označení toho, za co se osoba *považuje*. Tento protiklad by měl smysl samozřejmě zejména při komunikaci v majoritním jazyce. Jako jedno z možných pojetí termínu *emické pojmenování* také připouštím pojmenování Romů ze strany různých romských reprezentací, čili pohled, který bývá řadou autorů opomíjen, nebo dokonce přímo kladen do protikladu k emickému pohledu. Ukazují, že od 70. let 20. století naprosto převládá, zejména na mezinárodní úrovni, v názvech i deklaracích romských organizací romismus *Rom* a jeho odvozeniny nad pojmenováními majoritního původu.

5) Všechny předchozí prvky komunikační situace pojmenovávání Romů se snažím sledovat jako *proměnlivé v čase*. Zde upozorňuji zejména na *změny stylových zvyklostí spojených s vývojem akcesorních významů, tedy konotací a asociací spojených s daným slovem*. Zejména ty pak mají vliv na výběr jednotlivých variant. Na prudké a přitom nejednoznačné proměně používání slov *Rom (Róm)* versus *Cikán (Cigán)* od 60. let dodnes v Česku a na Slovensku ukazují, že se nelze spokojit ani s vysvětlením, že jazykový výraz odráží proměnu postoje jednotlivých mluvčích k romství či Romům.

6) Proměnu kontextu daného pojmenování nesleduji jen v čase, ale upozorňuji i na *nesouměrnost kontextů různých národních jazyků*. Varuji před mechanickým ztotožňováním a překládáním například anglického slova *Gypsy* českým slovem *Cikán* nebo slovenským *Cigán* (stejně tak ovšem ani slovem *Rom/Róm*) a dospívám k určitému doporučení – k rozvolnění pevných vazeb mezi zdánlivě jasnými překladovými ekvivalenty.